

ART ALS MONESTIRS GIRONINS. EL GÒTIC

PERE FREIXAS I CAMPS

IEG

Resum

En general, i singularment a la ciutat de Girona, el patrimoni artístic ha sofert pèrdues esfereïdores. Dels béns eclesiàstics, els més afectats, només dos convents resten dempeus dels sis aixecats a l'Edat Mitjana, i pràcticament res d'artístic ha perviscut en els objectes que contenien. De tots ells en tenim referències: algunes, ja conegudes, i d'altres en donem notícia aquí amb la intenció de fer un pas més cap a la recuperació del nostre passat artístic medieval.

Paraules clau

Gòtic, Girona, convents gironins, monestirs gironins.

Abstract

In general, and in particular in the city of Girona, the artistic heritage has suffered deadful losses. Of the ecclesiastical assets, the most affected, only two convents remain standing of the six raised in the Middle Age, and virtually nothing of art has survived of the artistic objects witch they contained. We have references from all of them, some already known, and from others we give news here with the intention to make a further step towards the recovery of our artistic medieval past.

Key words

Ghotic, Girona, convents of Girona, monasteries of Girona.

En intentar oferir el relat de l'activitat artística a l'Edat Mitjana, cal assumir que les pèrdues de béns mobles i immobles fan que necessàriament hàgim de ser prudents i mesurats. Guerres, revoltes, setges continuats, assalts amb destruccions, decrets de desamortització, i també els episodis constants d'autofàgia o de consumició pròpia per renovar o modernitzar-se, singularment en l'àmbit de l'argenteria, ens porten a considerar immensa la pèrdua de patrimoni artístic d'època gòtica. Tant la destrucció fatal com la creativa es podria considerar que ateny el 99% de les obres, o potser més. Existeix, doncs, la possibilitat que, tot i tenir en compte la suma de les notícies documentals i del patrimoni que han perviscut, les nostres conclusions encara s'allunyin força de la realitat.

En l'àmbit de la ciutat de Girona, que pel seu emplaçament estratègic des que la varen fundar els romans ha hagut de viure situacions bèl·liques de tota mena fins a temps ben recents, el patrimoni artístic ha sofert pèrdues esfereïdores, especialment l'eclesiàstic, pèrdues que abasten els béns d'època medieval i moderna. Dels sis convents aixecats entre els segles XIII i XV només dos en resten dempeus: Sant Domènec i la Mercè, i d'aquest darrer en queda solament l'església, molt restaurada; cap mostra d'escultura, ni de pintura, i menys de les arts de l'objecte d'època gòtica. Res s'ha conservat tampoc de la canònica conventual de Sant Martí Sacosta ni del convent de Santa Clara. I res tampoc de l'església de Santa Susanna del Mercadal que d'ençà de l'any 1492 va ser església monàstica de les monges cistercenques de Santa Maria de Cadins. I pràcticament res, en definitiva, dels convents de Sant Francesc i del Carme. I d'entre els que han perviscut, com ara el monestir de Sant Daniel o el convent de Sant Domènec, la presència de béns mobles medievals i moderns és minúscula. En resum, podem admetre que les conclusions a les quals arribem han de ser plantejades en el marc d'una interinitat permanent que mai acabarà, o a tot estirar, hem d'esperar que el patrimoni amagat i la documentació arqueològica i arxivística ens aportin nous coneixements per anar completant i polint els resultats que ara com ara hem de considerar provisionals.

En el text que segueix sobre la presència de l'art gòtic als monestirs gironins, presentarem la relació de més antic a més modern, en el benentès que alguns convents aixecats amb anterioritat al segle XIV varen ser reformats i/o ampliat amb construccions gòtiques, alhora que les esglésies i els seus altars, així com les dependències conventuals, varen aplegar en un moment o altre retaules i mobiliari litúrgic divers de l'època del Gòtic.¹

ELS PRIMERS MONESTIRS

Sant Pere de Galligants

El primer monestir aixecat a Girona del qual se'n té notícia va ser fundat abans de l'any mil a tocar el riu Galligants. Exclaustrat el 1835, s'ha

¹ GIRONELLA, A. : *Girona, convents i monestirs. Segles X-XIX*, Girona, 2005. Editada per l'Ajuntament de Girona amb motiu de les Fires de Sant Narcís de 2005. És la síntesi més completa sobre el tema, amb glossari de la vida conventual, apèndix documental i bibliografia específica.

conservat la fàbrica romànica bastida al segle XII, que va passar a mans de l'Estat, mentre que el seu patrimoni moble es dispersà i des d'aleshores se n'ha perdut el rastre.² Al monestir, avui seu del Museu d'Arqueologia de Catalunya a Girona, en queda ben poca cosa d'època gòtica: algunes làpides i sarcòfags del segle XIV i una finestra geminada a la façana occidental del claustre.

Sant Daniel

La clausura i la vida continuada al monestir romànic, amb ampliacions gòtiques, de Sant Daniel, fundat per la comtessa Ermessenda entorn de l'any 1020, han possibilitat la conservació d'una de les joies de l'escultura gòtica catalana, el sepulcre de sant Daniel, obra de la factoria del mestre Aloi (Montbrai, c.1300-València, 1382), que fou contractada l'any 1345 amb aquest escultor normand, artífex clau en la configuració de l'escultura gòtica catalana i del qual encara no s'ha publicat l'estudi monogràfic que mereix.

Segons la història molt esfilagarsada d'aquest sant Daniel, d'origen llegendari i biografia imprecisa, amb episodis semblants als que s'expliquen del profeta homònim, les seves despulles haurien arribat a la vall Umbrosa abans de l'any mil. Fill d'un comte armeni, es convertí al cristianisme i hauria acabat la seva peripècia predicant a Arles de Provença, on sembla que va ser decapitat i llançat al mar pels sarraïns l'any 888.

Descobertes les despulles de sant Daniel, el bisbe Arnau de Montrodon (1335-1348), el principal promotor del culte a Girona de l'emperador Carlemany, instaurà l'any 1343 la devoció a sant Daniel mitjançant la concessió d'indulgències a tothom que donés almoines per a la construcció de la cripta i la realització d'un sepulcre digne del sant. Dos anys més tard, el 17 de desembre de 1345, la sagristana Ermessenda de Vilamarí contractà amb el mestre Aloi de Montbrai aquest sepulcre d'alabastre de Segueró, a partir del

² LLORENS, J.M.: *Sant Pere de Galligants. Un monestir al llarg del temps*. Editada pel Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona, 2011. És la monografia més completa i actualitzada, després de la publicada per CALZADA, J. *Sant Pere de Galligants. La història i el monument*, Girona, 1983.

qual caldria perfilar la personalitat de l'escultor.³ Ben conservat, el sepulcre conté la imatge jacent del sant i sis escenes a la part frontal, extretes d'un còdex català il·lustrat que tenia la sagristana Ermessenda: a la primera, Daniel s'acomiada de la mare i la germana abans d'emprendre el camí cap al desert amb el seu mestre espiritual, l'eremita Josep; a la segona, al costat de Josep, Daniel és alimentat per un àngel; a la tercera, Daniel és temptat pels dimonis; a la quarta, pateix turment dins un forn; a la cinquena és llançat al fossat dels lleons; i a la sisena, Daniel és decapitat.

Observant el contingut contractual, amb quatre escenes frontals i dues de laterals, és evident que Aloi no va respectar la disposició de les escenes i també creà alteracions iconogràfiques. El que és digne de notar és que els fons de les escenes conserven pintats encara ara els colors blau i vermell. Això acredita l'impacte que va causar en el cercle artístic gironí el sepulcre de sant Narcís de la basílica de Sant Feliu, obrat gairebé dues dècades abans per l'escultor Joan de Tournai (actiu entre 1318 i 1330), al qual s'atribueix la introducció de l'ús de vidres de color blau i vermell en els fons de les escenes per remarcar i contrastar així els relleus d'alabastre. Pel que fa a l'estàtua jacent, dona la impressió que la imatge de sant Daniel, obrada cinc anys abans que el grup del Sant Enterrament conservat fragmentàriament a la basílica de Sant Feliu i al Museu d'Art de Girona, pot ser obra del mateix Aloi, com també les imatges de la Marededéu i sant Joan, Maria de Clopas o Maria Salomé, del grup del Sant Enterrament, apreciació que caldrà confirmar o desmentir més endavant.

Al monestir de Sant Daniel es conserven cinc imatges procedents també d'un sant Enterrament: la Marededéu, sant Joan i les tres Maries. La seva empremta renaixentista en la volumetria i severitat dels cossos, i la indumentària de to classicitzant, indiquen el seu allunyament nítid de la manera gòtica.

³ El contracte va ser donat a conèixer per MARQUÈS, J.M.: *El sepulcre de sant Daniel del Mestre Aloi*, "Revista de Girona", 96, Girona, 1981, pàg. 195-201. Ben documentat, l'estil d'Aloi encara resta per fixar. No hi ha hagut fins avui cap intent de destriar l'execució personal de l'escultor-empresari Aloi de les obres que contractà i, per tant, de concretar la seva personalitat artística respecte dels col·laboradors amb qui va formar societat i amb els artífexs que varen treballar en el seu taller. Hem de creure que Aloi va muntar una veritable empresa amb nombrosos artífexs en nòmina per fer front als encàrrecs que va rebre cada cop més freqüents d'ençà de 1340 i que, per tant, delegava o subcontractava la seva execució als seus col·laboradors. Però no és menys cert, segons el nostre parer, que massa sovint s'ha interpretat erròniament la fórmula contractual sovintejada "fecero et operatus fuero" per alliberar Aloi de la seva participació directa en les obres de les quals en tenim coneixement documental.

Al segle XV el monestir de Sant Daniel va viure una època d'obres importants de renovació i ampliació d'algunes de les seves dependències. L'any 1427, l'ardiaca major de la diòcesi, Dalmau de Raset, es reuní amb l'abadessa Ermessenda de Vilamarí per tractar d'aquest programa d'actuació.⁴ De les obres n'han quedat només, amb algunes alteracions, dues galeries del sobreclaustrer, l'escala d'accés i la porta de comunicació amb el cor, avui tapiada. Aquestes obres foren realitzades pels mestres de cases de Girona Arnau Sans, Bernat Pericas i Bernat Escuder. Les arcades d'aquestes galeries superiors mostren els elements característics de la indústria gironina de tallers de picapedrers especialitzats en la talla en sèrie de capitells, que es decoren amb dos nivells de fullatges superposats, obrats d'una manera molt esquemàtica, els quals incorporen el collarí en forma de quadrifoli, seguint el perfil del fust de la columna que els sosté i amb un àbac ornat amb rosetes. El model arrenca dels capitells del primer gòtic, quan en l'arquitectura religiosa perd protagonisme la decoració figurativa, i, després de la renovació cistercenca, es perpetua al llarg del temps amb poques variants. Girona va ser en època medieval el centre més important del país en la talla de la pedra calcària nummulítica, anomenada també "marbre blau", fàcil de treballar i molt abundant a les seves pedreres.⁵

D'entre els escassíssims objectes litúrgics conservats, resta un reliquiari gòtic de sant Daniel en forma de braç, estudiat per Joan Valero. S'ha perdut un altre reliquiari també del mateix sant, contractat el dia 13 de gener de 1425 per l'abadessa Ermessenda de Vilamarí amb l'argenter Francesc Artau pare (Salt c.1370-1428). Tenia forma de bust i el fet significatiu és que el cap havia de ser semblant a un model iconogràfic previ, possiblement al d'una escultura de sant Daniel que hi havia a l'altar major de l'església, o potser servia de model el cap de l'estàtua jacent del sepulcre que el mestre Aloi va tallar a l'entorn de 1345. El reliquiari havia de pesar a l'entorn de nou marcs, cadascun dels quals es pagaria a nou lliures i deu sous, una quantitat molt elevada. Atesa l'edat avançada de l'argenter, uns seixanta anys, l'abadessa volgué assegurar-se de l'acabament del reliquiari tot advertint que si Francesc Artau pare morís abans d'acabar l'obra, el mestre major de la seu, Antoni

⁴ L'any 1981 vàrem publicar quatre documents relatius a aquestes projectes, inclòs el d'una nova portada per a l'església: FREIXAS. P.: *El monestir de Sant Daniel. Reformes i ampliacions gòtiques*, "Estudi General", 1 (editat pel Col·legi Universitari), Girona, 1981, pàg. 113-118.

⁵ Les voltes de terçolets de les dues galeries semblen les originals, no pas les claus de volta que, com ha posat de relleu Joan Valero, són fetes de ceràmica en època moderna.

Canet i l'escultor Pere Oller s'encarregarien de trobar un artífex idoni per acabar el reliquiari.

Anotem, per acabar, una darrera obra perduda. A primers del segle XV l'església de sant Daniel tenia un orgue acabat de fer pel mestre Joan Martí, aleshores resident a Perpinyà, segons un encàrrec de la prioressa Caterina de Foixà.⁶

ELS MONESTIRS GÒTICS

Sant Francesc

Després del seu abandonament a partir de 1835, del gran convent de Sant Francesc n'ha quedat ben poca cosa. Algunes restes arquitectòniques "in situ", d'altres traslladades a indrets diferents, i pràcticament res de les arts de l'objecte. Estava situat al barri del Mercadal, entre el carrer Nou i l'avinguda de Sant Francesc i comunicava amb la ciutat històrica amb un pont gòtic, substituït al segle XIX per l'actual pont de Pedra. Un gravat de Parcerisa testimonia el pont gòtic perdut que comunicava les dues ribes de l'Onyar, davant per davant de la porta est de l'església del convent, orientada al nord i no pas a l'est com era habitual. Potser en construcció ja des de la segona meitat del segle XIII, la documentació referida a la fàbrica del convent i les restes conservades indiquen que es bastí preferentment al segle següent.

La consagració de l'església data de 1368. Anotem una dada del dia 18 juliol de 1377 quan el pedrer Llorenç Toni cobra del frare Guillem de Campllonch, obrer del convent, 90 sous i 8 diners per la seva participació en un mur nou.⁷ A banda dels murs, arqueries dels claustres i finestrals conservats en el lloc original o bé desplaçats, només un plànol notarial publicat per Josep Clara ens permet fer-nos una idea aproximada de l'enorme

⁶ AHG F.Vidal. Notaria 6. Registres 119 i 121. El dia 31 de juliol de 1409 Joan Martí rep la darrera paga de 8 florins de mans del clergue de la catedral Berenguer Socarrats, en nom de la "priorisse" absent Caterina de Foixà.

⁷ AHG. B.Capella. Notaria 2. Reg.23.

conjunt conventual de Sant Francesc.⁸ De vegades una dada documental aparentment poc rellevant o indirecta obre nous coneixements sobre la realitat física de l'edifici. El dia 1 de setembre de 1419 el vitraller Jaume Fontanet contractà pel preu de 40 lliures la realització d'una de les vidrieres majors de l'església amb l'escena de la Coronació de la Maredeu, «...la qual es la novene e maior de la sglesia de dit monestir...» Llàstima que aquesta notícia sigui tan succincta i vaga. Aquesta al·lusió sobre les crugies de la nau única de l'església, probablement separades per arcs diafragmàtics que sostenien una coberta de fusta, no ens permet precisar quin tram ocupava el novè vitrall que realitzà Fontanet per la nau de Sant Francesc. Segons quin compte fem, podem pensar en un temple grandios de 9 o 10 trams, que de fet seria proporcionat a l'extensió del conjunt.⁹ En pot donar una idea de la seva enormitat el gran arc conservat aïllat a la plaça Josep Pla, que podria correspondre a un indret d'accés a un dels dos claustres.

En el decurs del temps, el convent aplegà nombroses obres d'art i sepultures de famílies benestants de Girona. Les deixes i donacions de diferents nissagues varen contribuir notablement a la construcció i ampliació del convent, que tenia dos claustres i totes les dependències pròpies dels edificis d'aquest orde, com ara l'aula capitular, el refetor, el dormitori, etc.

⁸ ACUÑA, A i A.CONEJO: *Altres convents franciscans*, "L'art gòtic a Catalunya, Arquitectura" (editat per Enciclopèdia Catalana), Barcelona, 2002, pàg.202. Il·lustren el text relatiu a Sant Francesc de Girona amb un plànol del convent de 1842, extret d'un document de la notaria 9 de Girona, registre 725, publicat amb anterioritat per CLARA, J.: *La venda del convent de Sant Francesc*, «Revista Presència», núm.553. Girona,1981, pàg.39-40. Cada dia es fa més evident la necessitat d'un projecte d'estudi interdisciplinari sobre el convent de Sant Francesc, el qual permetria segurament obtenir un coneixement precís del vast terreny que ocupava, de la planta de les seves dependències i, amb una recerca documental exhaustiva, dels béns artístics que contenia. Darrerament CANAL, J., E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA: *Història urbana del Mercadal de Girona. Dels orígens a la fi de l'Edat Mitjana*, «Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica», 10. Girona, 2013, pàg.86 i 92, proposen una recreació a vol d'ocell i un plànol del barri del Mercadal vers 1360, amb la ubicació del conjunt monàstic i el seu entorn.

⁹ AHG. N. Roca. Notaria 1. Reg. 549. El document concreta que l'escena de la Coronació de la Maredeu havia d'anar acompanyada d'àngels, arcàngels, serafins i, als peus del vitrall, sant Francesc amb un serafí. El termini d'entrega contractat era de mig any, per bé que el document conté una clàusula singular que avança el termini de col·locació del vitrall si el mestre cobrava amb antelació al termini convingut: "Item es concordat entre dites parts que si sera cas que lo dit convent pagas abans a dit mestre Jaume en diners comptans, que dit mestre Jaume sia tengut e se obliga en haver posada dite vadiere dos mesos abans del dit mig any".

Gairebé tot el patrimoni valuósíssim del convent va desaparèixer arran de l'exclaustració derivada del procés de desamortització dels béns eclesíastics decretada per Mendizábal l'any 1835 i, sobretot, del seu lamentable enderrocament quasi íntegre amb motiu de l'obertura del carrer del Progrés, avui carrer Nou, i de la instal·lació de fàbriques al barri del Mercadal, singularment l'empresa de material elèctric Planas i Flaquer.

Dels béns mobles n'ha quedat una representació insubstancial. Al Museu d'Art de Girona es conserva una Marededéu de l'Esperança, imatge d'una frontalitat i rigidesa notòries que, juntament amb un cert italianisme en el tractament de la indumentària, fa pensar en una cronologia primerenca del segle XIV. També pertany a aquest moment el sepulcre del mariscal Guilabert de Cruilles, traspasat el 1339. D'autor desconegut, aquest sepulcre d'un cert to rudimentari, on segurament es prioritza la condició de militar del personatge, és de qualitat molt menor que el sepulcre citat de sant Daniel o els dels comtes Ermessenda i Ramon Berenguer II de la catedral, obrats per Guillem Morei, actiu des de 1364 fins al 1397 en què traspasà. Quan es consagra la nova església conventual el 1368, el sepulcre ja era fet perquè el noble Bernat de Cruilles, família molt vinculada al convent, fa testament dos anys abans i vol ser sebollit on hi ha la tomba del seu germà Guilabert.

A banda de la notícia donada a conèixer per Valero sobre la realització l'any 1420 d'una creu de plata per l'argenter Francesc Artau pare,¹⁰ confirmem l'existència d'una trona de fusta per a l'orgue de l'església, tallada per l'escultor Joan Venetrica a partir de 1503 pel preu de 22 lliures “de la fayso de la nova del orgua de la sglesia del Mercadal de Gerona e a la part demont haia lezar lo spay necessari e obrar ab tota perfeccio per posar un orgua deu volent fahedor en la dita sglesia del dit monastir” Citat Venetrica, el document precisa que, pel mateix preu, la trona havia de ser col·locada sobre la capella de sant Jordi, inclòs el foradar la paret per a la subjecció dels permòdols de fusta de roure, i havia de tenir un espai útil de 2,5 m. de llarg i 1,5 m. d'ample.¹¹ Per tant, l'església del convent i de la veïna del Mercadal es van dotar de nous orgues a primers del segle XV.

¹⁰ VALERO, J.: *La situació artística a Girona durant el primer quart del segle XV*, “Annals de l'Institut d'Estudis Gironins”, 49, Girona, 2008, pàg. 581.

¹¹ AHG. J. Bellsolà. Notaria 10. Reg.139.

Convent de la Mercè

Res conservat d'aquest convent del qual n'ha quedat només l'església molt restaurada, iniciada el 1326, amb coberta de fusta a dos vessants sobre arcs diafragmàtics. Durant el setge de 1653 els frares varen ser desallotjats i el convent convertit en hospital, situació que es va tornar a viure el 1678 quan un aiguat va inundar alguns habitatges i molta gent va quedar afectada. El 1731 es va edificar costat per costat l'església dels Dolors, que després de l'exclaustració acollí les confraries que tenien la seu a l'església del convent.¹² Convertit en caserna i també en hospital fins al 1968, avui és la seu del Centre Cultural La Mercè.

Sabem de l'existència d'un retaule de 1420 amb la imatge exempta de la Maredeu; d'una creu obrada el 1428 per Francesc Artau pare; d'un retaule repintat el 1482 per Ramon Solà fill (Girona, vers 1445-1493) dedicat a sant Marc, que estava a la capella de sant Martí de la confraria dels sabaters, feina acreditada l'any següent per una àpoca;¹³ i d'una reixa per a aquesta mateixa capella, contractada el 3 de febrer de 1500 amb el ferrer de Girona Miquel Nadal. El disseny de la reixa, de 2,5 m. d'alçada, havia de ser semblant al de la capella de la Nativitat del convent de Sant Domènec i, singularment, la porta, igual o més "pomposa" o decorada que la de la reixa de la capella de sant Tomàs del mateix convent, aquesta darrera obrada l'any 1413 pel ferrer gironí Pere Fuyà.¹⁴

Convent de Sant Domènec

És el primer edifici on s'introdueix l'estil gòtic a Girona. Fundat el 1252, l'església no fou consagrada fins al 1339. El 1367 Arnau Sans aixeca una capella prop de la capçalera, fet que indica que gairebé trenta anys després l'església encara no era acabada del tot. Té afegits moderns però es conserva bona part del conjunt monàstic: l'església de nau única, prefiguració de la nau de la catedral, el refector, el dormidor i pràcticament íntegre el claustre gran, amb l'aula capitular, antigament capella de sant Miquel, finançada per

¹² MARQUÈS, J. M.: *Confraries medievals del bisbat de Girona*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", 34. Girona, 1994, pàg. 335-375. Segueix essent l'aportació més decisiva per al coneixement de les confraries a la ciutat de Girona.

¹³ FREIXAS, P.: *L'art gòtic. Segles XIII-XV*. "IEC-IEG". Barcelona-Girona, 1983, pàg. 209-210.

¹⁴ AHG. P. Escuder. Notaria 8. Reg.109.

Na Beatriu de Torroella. Aquesta capella era una veritable església de dos trams dins el conjunt conventual i podia funcionar autònomament; avui és la Sala de Graus de la universitat. Té un absis poligonal i finestral similar als de la capçalera del temple conventual, i està coberta amb voltes de creueria i plementeria fosca de pedra volcànica. Presenta una portalada de punt rodó oberta al claustre, emmarcada per finestres geminades amb capitells de tradició romànica, cosa que configura una façana gens comuna per l'alçada de la porta i de l'ampit de les finestres, una mostra representativa, sens dubte, del panorama eclèctic de l'arquitectura catalana del segle XIII. De procedència incerta, encastats a l'interior del mur de la façana, es conserven dos caps humans que es poden atribuir al mestre Bartomeu de Girona, el primer escultor català que acull l'estil gòtic, i que haurien estat emprats com a permòdols.

Gràcies a la seva conversió en seu de la Facultat de Lletres de la UdG, ha estat possible recuperar aquest convent dominicà, aixecat a l'exterior del primer recinte emmurallat de la *Força Vella*. Les seves dependències configuren un bell exemple de la primera arquitectura gòtica catalana, caracteritzada per la funcionalitat estructural i per la sobrietat ornamental. L'interior de l'església posseeix la magnificència de l'espai únic de cinc trams coberts amb voltes de creueria; amb els seus 13 m. d'amplada, el gran espai de la nau hauria estat un model ben proper i directe a seguir a l'hora de bastir la immensa nau única de la catedral. A finals del segle XIII, l'ús de la nau única era ja la solució estructural predominant en moltes de les construccions religioses de l'Europa meridional i del mateix Principat. Les capelles laterals es troben allotjades entre els contraforts, com és acostumat, cobertes amb voltes de creueria. L'heràldica que apareix a les claus de volta d'algunes capelles indica les famílies que les van patrocinar, entre altres, els Cabrera i els Mont-rodon.

Per la seva banda, el claustre gran, de 31'50 metres de costat, té un seguit d'arcades trilobades de diferents moments cronològics que es recolzen en fines columnes aparellades, sostingudes sobre plints i bases àtiques; els capitells (només dos de figurats) mostren ornamentació molt esquemàtica de tipus zoomorf i vegetal. Als segles XVI o XVII s'hi van afegir les galeries superiors d'estil classicista.

Del convent de Sant Domènec, però, hem de lamentar la pèrdua de gairebé tot el patrimoni artístic medieval i modern que aplegà al llarg dels segles. Ens dol, per exemple, la desaparició d'un retaule dedicat a sant Celoni i santa Agnès, pintat per Lluís Borrassà cap al 1410, però sobretot la del

retaula de la Verge del Roser que el 3 de juny de 1500 contractà el flamenc Aine Bru per a la citada capella de sant Miquel, o potser per a una antiga capella del Roser, anterior a l'actual de mitjan del segle XVI. Amb Gabriel Pou de supervisor, un dels pintors més destacats del darrer quatre-cents a Girona, es va convenir que aquest retaula havia de ser pintat a l'oli i acabat durant el mes de juliol de 1501.¹⁵ Un any després, el mateix Aine Bru contractà la predella del retaula; el pintor havia cobrat ja 66 lliures i 35 sous pel seu treball.¹⁶ D'aquest pintor conservem només dues taules procedents de l'antic retaula major del monestir de Sant Cugat, la degollació del sant i sant Càndid (MNAC.Barcelona).

Les notícies que tinc sobre les arts de l'objecte perdudes es refereixen a una creu de plata daurada que contractà l'argenter Francesc Artau pare el 14 de gener 1422;¹⁷ un tabernacle de fusta per a l'altar major de l'església, obrat el 1423 per Antoni Canet i pintat més tard per Ramon Solà pare; un reliquiari que havia començat el citat Francesc Artau pare i que, en morir, va acabar el fill el 1429;¹⁸ un orgue que fabricava cap al 1495 el mestre orguener de Bagà (Berguedà), Armenter Broca, mentre treballava al mateix temps altres orgues per a la catedral de Girona, la Bisbal, la Seu d'Urgell i Santa Maria de Castelló d'Empúries.¹⁹ Per afrontar simultàniament la fabricació de tants orgues, Armenter Broca devia tenir una empresa potent, que certifica un cop més l'existència de l'artífex-empresari en els diferents àmbits de l'activitat artística. Per la seva banda, el 24 de maig de 1499, el mestre ferrer de Girona, Joan Agnès o Anès, construeix quatre reixes per a la capella de la Nativitat, donades pel noble Pere Miró.²⁰ Anotem de passada tres notícies inèdites. La primera fa referència a un retaula "sots nom e invocacio del glorios pare mossen sent domingo", que havia de presidir l'altar major de l'església, la col·locació del qual s'havia de produir el dia 29 de maig de 1509 amb motiu

¹⁵ FREIXAS, P. : *Documents per a l'art renaixentista català. La pintura a Girona durant el primer terç del segle XVI*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", 27, Girona, 1984, pàg. 181-182. BOSCH, J. i MIRALPEIX, F. *El convent de Sant Domènec a l'època moderna*, "Història, Arquitectura i Patrimoni". Universitat de Girona, 2011, pàg. 202-205

¹⁶ FREIXAS, P. : *L'art gòtic*...citat a pàg. 7, pàg.183-184

¹⁷ FREIXAS, P. : *L'art gòtic*...citat a pàg. 7, pàg.249-251

¹⁸ FREIXAS, P. : *L'art gòtic*...citat a pàg. 7, pàg.261-262

¹⁹ FREIXAS, P. : *L'art gòtic*...citat a pàg. 7, pàg.300

²⁰ FREIXAS, P. : *L'art gòtic*...citat a pàg. 7, pàg.290-293

de la institució de la confraria dels paraires que finançava el projecte.²¹ La segona explica que el 29 de gener de 1518 Joan Senyer, “senyer e mestre de senys” de Girona, contracta amb el prior del convent la realització d’una campana de coure, d’un pes aproximat de quatre quintars. L’havia de fer al seu taller, traslladar-la i col·locar-la a compte seu al campanar.²² I la tercera és del 26 d’abril de 1586; una notícia fora del context gòtic, però que té l’interès de fer conèixer que el fuster de Girona Bernat Carbonell, citat al document com a mestre, es compromet a fer el fustam d’un retaule de quatre metres i mig d’alçada i dos i mig d’amplada, en estil renaixentista, per a la capella “hont sta lo sepulcra del monastir de sant Domingo”. El retaule havia de ser semblant al de sant Cosme i sant Damià del convent de Sant Francesc i havia de tenir fullatges i “columpnas anomenades corinties ab sos capitells i vasos y sos rerepilastros revoltada conforme la matexa trassa li te donada”.²³

Convent del Carme

Els carmelitans havien arribat a Girona el 1292, en una segona onada de mendicants. El convent fou derruït durant el setge francès de 1653; res no ha quedat d’aquest convent que es trobava extramurs, no massa lluny del portal del Carme, que era l’accés sud a la ciutat medieval. Vàrem donar a conèixer fa temps la contractació, l’any 1371, de vuit parells de columnes, amb bases, fusts i capitells, semblants als que havia ja construït, per al claustre del Carme, el mestre d’obres i escultor de Girona Pere Ramon Sapllana.²⁴ També vàrem registrar la fabricació d’un nou orgue, el 1435, a càrrec del mestre orguener de Blanes Salvador Pera “de fusta de roure de Flandes ben obrat e lavorat segons se usa ara modernament”.²⁵ Dels convents carmelitans, només l’església i el

²¹ AHG. Guilana. Notaria 2. Reg. 362. Descartem que el destí del retaule major d’Aine Bru hagués estat l’altar major. Difícilment s’hauria encarregat un altre retaule per presidir l’església vuit anys després de col·locar el de la Verge del Roser. Potser aquest nou retaule dedicat a Sant Domènec, més apropiat per presidir l’altar major, és el mateix de Pere de Fontaines que contenia les taules de Sant Jeroni i Sant Agustí, del qual el pintor flamenc en rep pagues l’1 de juliol i el 6 de setembre de 1510. BOSCH, J. i MIRALPEIX, F. *El convent de Sant Domènec a l’època moderna*, “Història, Arquitectura i Patrimoni”. Universitat de Girona, 2011, pàg. 202-205. Citat també per MOLINA, J. *La memòria de les pedres. Fundació i esplendor d’un convent dominicà a la Girona baixmedieval*, ibídem. pàg. 176

²² AHG. N. Roca. Notaria 1. Reg. 539.

²³ AHG. S. Solà. Notaria 7. Reg. 273.

²⁴ FREIXAS, P.: *L’art gòtic...* citat pàg. 7, pàg.68-69.

²⁵ FREIXAS, P.: *L’art gòtic...* citat pàg. 7, pàg.297-298.

claustre de Peralada, aixecat a la segona meitat del segle XIV i molt reconstruït al XIX, han perviscut en bon estat. L'església té l'esquema habitual de nau única de cinc trams, coberta de fusta sobre arcs diafragmàtics que es recolzen en contraforts, entre els quals se situen les capelles laterals.

Les notícies noves que ara tenim i altres que puguem exhumar hauran de servir per recompondre en el futur l'estructura, ni que sigui aproximada, d'aquest convent del qual algunes descripcions, com ara la de Roig i Jalpí, en remarquen la sumptuositat de l'església, orientada a l'est i ornada bellament, les dimensions grans del claustre i la fesomia del campanar, "uno de los más hermosos de Gerona."²⁶

La primera notícia correspon a la construcció de la capella de sant Rafael a partir del dia 2 d'abril de 1389, data del contracte de la capella entre el mestre de cases Guillem Mieres i el metge Guillem Colteller, promotor de l'obra, dos grans escuts del qual, de vuitanta centímetres d'alçada, havien de ser col·locats en el frontis de la capella. Pel seu interès en el detall de la descripció i de la terminologia arquitectònica n'hem fet la transcripció.²⁷ A la darrereria del segle XIV, no hi ha dubte que el convent es trobava en curs de construcció. Un gran nombre de detalls del document fan comprendre que restava força encara per completar l'església. Ho revela l'emplaçament de la capella que Guillem Mieres ha de construir, amb volta de creueria, una de les primeres "en lo loch del sementiri", a l'angle nord del claustre, detall que indica que aquest es trobava al costat meridional de l'església. Bastida amb pedra de Pedret, fa la impressió que la capella era a l'alçada de la segona crugia i potser ultrapassava les dimensions de la resta de capelles, i que estava dotada de dos finestrals i un portal de comunicació amb el mateix claustre. No tinc elements per deduir si realment l'església era coberta amb teulada de fusta a dos vessants recolzada damunt arcs diafragmàtics, però les mides de la capella, que havia de seguir el model de la que Bernat Miquel va promoure al convent de Sant Francesc, els sis metres d'alçada dels muntants de l'arc apuntat que abocava a la nau, els gairebé dos metres de gruix dels murs laterals i els més de cinc metres de fons fan pensar en unes dimensions de la nau de l'església molt notables, amb una alçada que devia fregar els divuit metres. Les referències al convent de Sant Francesc, com ara la

²⁶ ROIG I JALPÍ, J. G.: *Resumen Historial de las Grandezas y Antigüedades de la ciudad de Gerona...* Barcelona, 1678, pàg. 363-364.

²⁷ AHG. B. Capella. Notaria.2. Reg.52, fols. 216r-217v. Vegeu l'apèndix documental.

construcció d'un arcosoli a la capella per acollir un sepulcre que ja era obrat, o la volta de creueria que havia de ser semblant també a les del convent de Sant Domènec confirmen el retard de la construcció del Carme respecte a aquells dos convents; de fet, el paviment del Carme, el 1389, encara no s'havia col·locat. Finalment, la referència a la clau de volta de la capella, amb la imatge de sant Rafael, ens ha permès identificar l'arcàngel amb el de la clau de volta de la capella de Santa Anna, sota el campanar meridional de la basílica de Sant Feliu.

La segona notícia data de l'any 1434 quan l'1 de desembre el prior del convent Joan Xifra fa donació a la confraria dels Deu Mil Màrtirs d'una capella molt gran, que s'ha de bastir de nou sota l'advocació dels Deu Mil Màrtirs i de sant Cosme i sant Damià. L'emplaçament de la capella era a tocar pràcticament la de sant Aloi. Per bé que les despeses de l'obra van a càrrec del convent, els confreres hi han de col·laborar amb 80 florins, "per subvencion e ajuda de les missions e despeses quis faran en fer la dita capella". El mateix dia, el mestre d'obres Bernat Vicens, citat "mestre de cases, habitador de Gerona", contracta amb el citat prior Joan Xifra, pel preu de 100 florins d'or, la construcció de la capella que havia de ser més fonda, prenent un metre d'espai a l'hort del monestir. El compromís de Vicens és de no contractar cap més obra fins haver acabat de bastir la capella en el termini de set mesos "segons la forma, semblança o manera que dara depint e en paper al dit venerable prior", amb indicació dels formerets, els permòdols de l'arc de la capella, les parets de l'interior de la qual havien de ser "de pedra brocada de broca prima". No ha de construir l'altar, però sí el paviment i un graó, com també va a càrrec seu la pedra i el salari dels artífexs, mestres i manobres que cregui convenients per ajudar-lo en l'obra; per bé que Bernat Vicens pot disposar de la pedra sobrera que hi ha al convent, tant si és tallada com no. Per la seva banda, els materials necessaris per a la construcció de la capella, com també el menjar i beure dels mestres i ajudants van a càrrec del convent. Bernat Vicens es compromet també a assumir la decoració, que havia de contenir dues imatges obrades en pedra de sant Come i sant Damià a "la clau de la capella" i una imatge de sant Icaci de terra cuita, voltat de caps que representarien els Deu Mil Màrtirs, a la part superior del frontis de la capella. Caterina, la primera dona de Bernat Vicens, i el cunyat d'aquest, el pintor Joan Antigó, garanteixen el compliment del contracte en cas que Bernat Vicens traspassés abans d'acabar l'obra.²⁸

²⁸ AHG. J. F. Calvó. Notaria 2. Reg.179

Quant a les arts de l'objecte, coneixem el contracte de l'argenter Narcís Coromina (1442, 23 de gener) per obrar una creu de plata daurada, que havia de ser semblant a la creu que el mateix Coromina havia fet per al convent de Sant Francesc;²⁹ i el d'un altre argenter gironí, Joan Grau Coromina, que el 13 de gener de 1508 va contractar amb el provincial de Catalunya i vicari general d'Espanya de l'orde del Carme una creu semblant a "les creus de la sglesia del Mercadal e del monastir de framenors de Girona, ço es, lo pom del modo de la creu del Mercadal e lo restant del modo que es la creu de framenors, e encara hi fera altres acompanyaments e obres...".³⁰ Seguint el model habitual de l'època, i semblantment a una creu del convent de Sant Francesc, a l'anvers hi havia la Crucifixió, amb la Maredeú i sant Joan, i Llätzer i el pelicà "ab tabernacle"; el revers l'ocupaven la Maredeú voltada pels quatre evangelistes.

Hem de creure que, per ara, els únics testimonis conservats del convent del Carme són quatre fragments de retaule: dos conservats al Museu d'Art de Girona, un al MNAC de Barcelona i un quart al MNE de Valladolid, atribuïts a l'escultor Pere Oller, actiu a Girona fins al 1420, el qual hauria contractat el retaule l'any 1415 per a l'altar major del convent.³¹ Les similituds són evidents entre aquests relleus i altres obres d'Oller, singularment el retaule major de la catedral de Vic; en tots domina l'*horror vacui* de les escenes, on els personatges ocupen tot l'espai sota les arcades, fins al punt que els caps se sobreposen a les traceries. Això és ben visible en els dos relleus de la predella de Girona i de Barcelona, amb dos personatges cadascun, monjos carmelitans, un tonsurat i l'altre encaputxat, vestits de religiosos amb filacteri. El gironí Pere Oller, del qual encara no s'ha publicat cap estudi monogràfic, cosa que mereix indiscutiblement, és un dels escultors més destacats del gòtic català i l'exponent més representatiu del corrent internacional, amb una carrera precoç que comença entre els 9 i 12 anys, edat en què tenia ja un

²⁹ FREIXAS, P.: *Narcís Coromina, argenter quatrecentista de Girona*, "Annals de l'IEG", 49, Girona, 2008, pàg. 193-195.

³⁰ FREIXAS, P.: *Documents per a l'art renaixentista català. L'orfebreria a Girona de 1500 a 1550*, «Annals de l'IEG», 33, Girona, pàg. 563-579.

³¹ FREIXAS, P.: *L'art gòtic... o.c.* pàg. 7, pàg. 121; MANOTE, M. R.: *Dos relleus gòtics relacionats amb l'escultor Pere Oller*, «Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi» XV. Barcelona, 2001, pàg.289-295; *Fragment de predella d'un retaule d'alabastre, atribuït a Pere Oller*, «Butlletí MNAC», 9. Barcelona, 2008, pàg.145-159. VALERO, J. *Pere Oller, "El gòtic a Catalunya. Escultura II"*, Barcelona, 2007, pàg.108-112.

sou d'escultor de segona categoria. El virtuosisme i la càrrega dramàtica dels seus personatges, singularment en l'escultura funerària, com ara el sepulcre del cardenal Berenguer d'Anglesola realitzat entre 1409 i 1411, el fan mereixedor de ser el principal seguidor de l'escultura borgonyona novadora de Claus Sluter.

El segon relleu conservat al Museu d'Art de Girona representa la Marededéu de la Misericòrdia on tots els personatges d'un mateix orde, ben segur carmelitans, són tonsurats i porten mantell.

Convent de Santa Clara

Res no ha quedat que en tingui notícia. Aquest convent, del segon orde franciscà fundat el 1212 per santa Clara, es va alçar extramurs a partir de 1319 i les monges s'hi varen establir el 1321 procedents de Castelló d'Empúries. Enderrocat el 1653, com el convent del Carme, les seves pedres varen servir per bastir el baluard de Santa Clara. L'església, com la del convent de Sant Francesc, estava orientada de nord a sud en ple barri del Mercadal.

Sant Martí Sacosta

Finalment, citem la canònica agustiniana de Sant Martí Sacosta, on existia una església des del 898, reedificada el segle XI. L'any 1166 el papa Alexandre III va confirmar la fundació de la comunitat, la qual durant els segles XIII i XIV va tenir enfrontaments sovintejats amb els veïns dominicans. A mitjan segle XV, la canònica entrà en decadència i es va dissoldre el 1581; l'edifici va passar a mans dels jesuïtes i, en ser expulsats aquests el 1767, fou convertit en Seminari, caserna, presó i, avui, seu de la UdG.

No es conserva res d'època gòtica, i només tenim notícia que l'any 1407 es construeix una capella contigua a la sagristia a càrrec dels mestres de cases Guillem i Pere Mieres i Antoni Escuder.³²

³² AHG. F. Vidal. Notaria 6. Registre 116

APÈNDIX DOCUMENTAL

1389, 2 d'abril. El metge GUILLEM COLTELLER declara la seva intenció de construir al preu fet de 6.900 sous una capella dedicada a sant Rafael al convent del Carme. El mestre de cases encara per escollir és GUILLEM MIERES, citat al final del document.

AHG. B.Capella. Notaria 2. Registre 52, fols.216r-217v.

Con per reverencia de deu e de madona sancta maria e de tota la cort celestiall/ Mestre G. Colteller, ciutada de Gerona, mogut per devocio vuylla he entena affer una/capella sots invocacio del benuyirat archangell sent raphaell en lo monestir del Carme/de Gerona e aquesta capela aytall entent, cobseg e vuylla fer a preu sebut ab aquell/mestre de pera ab lo qual convanir sa porra, per ço amb la present scriptura declara sa intencio/he volentat de les forma, mesures e semblants que la vol designar lo loch on lavol.

Primerament que la dita capela sia asitiada e composta, sive construïda, en lo loch del sementiri del dit Carme/la on signat, dit e demostrat lus sera, ço es prop lo corn o quantera de la claustra/del dit monestir ves tremontana.

Item que la dita capela aga de tou, dampla e de larch e atots cayres xxvii palms/ de cana de Gerona.

Item que del payment de lesgleya quis deu fer en lo dit Carme per la gracia de deu/dins la qual la dita capela deu estar e esser incorporada, e esser una de les/ primeres apart dreta en lentrament tro a la presa del arch de la capela, aga de/peu dret iiii canes de Gerona, e que los archs quis seguiran prop e seran de les/dites capeles sien de terç ab xamfrans ab ses beles represes.

Item que les guives dels crohers de la dita capela sien ab bocell e ab nanseles e aguen beles e gentills represes.

Item que la paret ves ponent de la dita capela age vi palms de gras/per tall com retra front de la dita esgleya, en la qual paret aga ajaiuir/retretes covinents oltra e fora los limits de la dita capela.E aço per la/continuacio de la dita paret e front de la dita sgleya fahedora per avant/e aximatex per fortificacio de les guives e volta de la dita capela.

Item que en la quantera ves ponent o mig jorn de les dites capeles e/sgleya age affer retretes de paret de iii palms de gras aytant con/requera la paret del portall qui si deu fer, ne si deu seguir e apres/face quantera axicom se pertayara a la quantera de la paret de la dita esgleya/e aximatex en cas que fos acordat de restreixer la paret, que aximatex agues/ affer xamfrant axicom en altres esgleyes es de costum en aquela paret matexa.

Item que la paret de mig jorn de la dita capela age de gras iii palms de la dita cana.

Item que laltre paret o migera de la altra capela apart de sol ixent en la qual suïra o strabera/i arch dels principalls de la dita sgleya, aie v palms de gros e dalt tant com/se pertanse afortificacio de la volta de la dita capela,en la qual paret saga affer/ los nodriments dels archs e guives e una o ii fenestres de lances e canedeles de la/

altra capela quis seguira apres, e sien de semblants formes e mesures/dequeles de la dita capela.

Item que aia affer en la dita paret lo nodriment del ensergament del dit arc/ principall de la dita esgleya, lo qual front e migera e ensergament sien semblants/ dequeles dels preicados de gerona, e xafrantats e sien de pera tayllada e ben/ obrada, fets araho de cuberta de fusta.

Item del payment de la dita esgleya tro a la presa del dit arch principall aie/de peu dret vi canes e miga, e que larch principall quis seguira affer/sie de terç e aga bele represe e aga dampla ii palms e mig de padrera, e sia ab xafrants.

Item que en la paret ves ponent de la dita capela aie i arch incorporat/dins la dita paret per posar hi i moniment qui ja es fet e sia/fet segons la granesa que lo dit moniment requera e semblant que es en lo/monestir dels frares manors de gerona, en la capela de bernat miquell quondam/e lo dit arch sie ab bocell e ab sa mosqueta, bo e bell, e ius lo dit arch/haura siti semblant que es en lo arch desus scrit de bernat miquel, e sia/ tayllat prim tot.

Item que en la paret ves mig jorn o en aqueles altres que hom elegira/de la dita capela saguen affer dues fenestres gentills e ben/obrades per tenir hi canedeles a la una, e a la altra haura o lances.

Item que en la dita paret de mig jorn age affer una finestra de vedriera/ semblant dobra e de granesa dequela den bernat miquel desus scrit/que es aframenors, empero no sia tengut en res de ferra ne vidra sino ço/ quis pertany a pera.

Item que les dites parets sien totes de pera de padret o daltre bon loch/ on sie la pera bona e sens corompiment, qui sie ben brocada e obrade fins/ale represa ho vedriment de la cuberta de la dita capela, e lo romanent/apart demont a la volta sie de pera tayllada en semblant de preicados/o de framenors, lo rebla de les dites parets puxan haver don se volran pus sie bon.

Item que la dita capela sa aga anodrir e aformar sobra ii grasons/del payment de la dita esgleya, la qual capela agen apeymentar/de pera ben e covinentment obrada.

Item que agen affer lo dit payment de altar qui aquí sera ab i grason/e aquesun corn agen affer una basa e nodriment bon e gentill/per metrey iiii colones on stiguen les cortines del dit altar.

Item que agen affer la ara del altar e aquela aposar e paradar/la qual sia bona e bela e segons ques pertayera a la dita capela/e sie prim picada e tayllada e age v palms e mig dampla/e x de larch e i de gros.

Item que la dita capela sie cuberta de volta ab represes e guives/semblants de la capela de bernat michel desus dit.

Item que la clau de la dita capela sie embotida en la qual sie la figura/e ymage de sent raphaell qui aximatex sie embotida e ben formada/en la qual clau sie lo senyall de mestre G. desus dit, e sia la/dita clau de semblant obra dequela clau manor de la capela/del cloquer de sent feliu de gerona, e sia del gran dequela de la capela den/ bernat michel.

Item que agen affer lo senyall del dit mestre G. en dues peres qui/aien iii palms de tots cayres qui estien paradades anaquell loch on/hom sa volra.

Item que la calç sie bona e que una mesura de calç non puxa metra/altra iiii darena en manera que la calç sia bona e covinent/segos la obra.

Item que la peret del front de la dita capela qui sera sobra larch principall/ de la dita capela pug tant que si puxa fer taulada ab covinent/ayguanes e axicom se pertayera,e que en ay tall disposicio agen/alexar la dita capela que no caylla si no posar la taulada e lo/rehaspach del dit arch principall e la dita paret qui fara front de la/dita esgleya pugen ay tant matex.

Item que lo mestre qui aquesta capela fara no sie tengut en recs als fonaments/ de la dita capela,hans los age affer lo dit mestre G ases/propies messions fins sien sobra terra, la on deu esser lo payment/de la dita sgleya.³³

Item apres fets los dits capitolls lists e regoneguts/es estat convengut per part de mestre G. ab en mieras.

Per part del dit mestre G. fo feta convenença ab en G.mieres padrer de gerona que lo dit G.mieres/fos tengut de fer la dita capela segons e tenor que es contengut en los dits/capitolls per preu de vi M DCCC sous pagados per la manera deval escrita, ço es que/mestra G. li aga apaguar de present L florins de senyall, e lo dia que començara L florins, e que cont haura/paradat una cana sobra terra C florins, e cant haura paradat/paradides les represes de les guives CC florins, e cant haura paradada/la volta altres CC florins, e cant haura splaguada la dita capela CCC sous, e lo dit G.mieres haga affer la dita capela dins l any comptador apres lo/die present que la carta de la present convenença fo feta qui fo feta a ii dedel any MCCCLXXXIX.

³³ En aquest punt del document, s'intercala una nota amb la data i els signataris del document, el picapedrer Guillem Mieres i Francesc Corona, clergue de Sant Daniel, que actua en nom del metge Guillem Colteller. Hi ha també dues anotacions al marge i segueixen dues clàusules més i l'anotació del testimoni, el fuster Jaume Marí. Al final del document, parcialment perdut, segueix una àpoca.

